
RECENZIJE

Margaret S. Archer:

REALIST SOCIAL THEORY: THE MORPHOGENETIC APPROACH

Cambridge University press 1995

S pričujočo knjigo je Margaret S. Archer odločno posegla v morda najpomembnejše razpravljanje, ki trenutno poteka na področju teoretske sociologije, v razpravljanje o tako imenovani kontroverzi struktura : delovanje. Dilema je sicer stara vsaj toliko kot disciplina sama, vendar pa je nekje v sredini sedemdesetih let prišlo do pomembnega premika, ki je pripeljal do tega, da se je kontroverza intenzivirala. Lahko bi namreč rekli, da je do tega časa dilema ostajala v okvirih temeljnega vprašanja, ali pojasnjevati družbo skozi determinirajoče družbene strukture ali skozi neodvisne akte avtonomnih posameznikov, ki te strukture v svojih interakcijah šele vzpostavljajo. Ko pa je postalo jasno, da imata obe skrajnosti omejene pojasnjevalne potencialne, je nastopila nova generacija sociološkega teoretiziranja, ki je poskušalo preseči omenjeno cepitev sociologije na dve perspektivi. V prvi vrsti velja tu omeniti številne teorije, ki so kombinirale elemente obeh perspektiv in na ta način poskušale priti do neke teoretske sinteze, ki bi omogočala prijetje družbene resničnosti v vsej njeni kompleksnosti. Na neki način bi se dalo reči, da je večina pomembnejših sodobnih teoretikov oblikovala teorije te vrste: Berger in Luckmann, Giddens, Muench, Bourdieu, Habermas... Po drugi strani pa ima danes zelo pomembno vlogo tudi delo Jeffreyja Alexandra, ki je poskusil (uspel?) pokazati, da tudi pri klasikih sociologije (Marx, Durkheim, Weber, Parsons...) ni šlo zgolj za poenostavljajoče enostranske razlage, ki bi poudarjale pomen družbenih struktur na račun delovanja ali obratno, ampak da so tudi oni na specifične načine poskušali kombinirati obe perspektivi. Alexander je s tem le še poudaril pomen teoretske sprave.

In ravno iz tega zornega kota je zanimivo delo Margaret S. Archer: kljub temu da v sociološki skupnosti obstaja precejšnje soglasje o nujnosti neke vrste teoretske sinteze, avtorica ne sprejema tega stališča. Poglejmo si, za kakšne argumente gre. Po njenem mnenju so se najzgodnejši poskusi opisa enkratnega fenomena človeške družbe iztekli v dve ontologiji, ki sta se ohranili vse do danes. Njuna skupna lastnost je ta, da sta se izogibali "zoprni" (vexatious) ambivalentnosti družbene realnosti (str. 2). Avtorica ju

označi kot znanost o družbi in študij človeka (*wo/man*), in če "prva zanika pomen človeške konstitucije družbe, druga izničuje pomen tega, kar je, je bilo in bo konstituirano kot družba v procesu človeške interakcije" (*ibid.*), s tem pa vzajemno reducirata delovanje in strukturo na inertni, odvisni variabli.

Protagonisti "znanosti o družbi" so tako s pojmom "družba" označevali totaliteto, ki je ni moč zvesti na nič drugega, kar metodološko pomeni, da se lahko določeno "družbeno dejstvo" pojasni le glede na neko drugo družbeno dejstvo (str. 3). Posledično so se družbene teorije v tem kontekstu razvijale ekskluzivno znotraj premis HOLIZMA, kjer ni bilo prostora za vlogo individualne človeške motivacije. Archerjeva ta postopek imenuje **kombiniranje** (dveh setov informacij) **navzdol** (*Downwards Conflation*): "posamezniki so dojeti kot nedoločen material, ki ga družba enostransko oblikuje, njene holistične značilnosti imajo popoln monopol nad vzročnostjo in tako delujejo enosmerno in navzdol" (*ibid.*). Ravno nasprotno pa je značilno za INDIVIDUALISTIČNI prijem. "Študij človeka" izhaja iz stališča, da se družbena realnost ne sestoji iz ničesar drugega kot iz posameznikov in njihovih dejavnosti (*ibid.*). Kakršen koli družbeni agregat je rezultanta njegovih komponent, kar pomeni, da imamo tokrat opravka s **kombiniranjem navzgor** (*Upwards Conflation*). V tem primeru je družbena struktura tista, ki je pasivna, "zgoj agregatna posledica posameznih dejavnosti, nesposobna povratnega vpliva na posameznike". Ljudje imajo iz tega gledišča monopol nad vzročnostjo, ki na ta način deluje spet enosmerno, navzgor (str.4).

Margaret S. Archer predstavi na več mestih nezadostnosti in pomanjkljivosti holističnega in individualističnega pristopa. Poskusil bom predstaviti nekaj ključnih argumentov, ki jih navaja. Holizem tako po njeni oceni razgrajuje osebno identiteto in družbene odnose. Sebstvo je tako označeno v smislu družbenih vlog iz znane perspektive *homo sociologicusa*. Posameznikovi nameni tukaj razpadejo v zahteve posameznih vlog in postanejo povsem družbeni (str. 249). Posledica takšne konceptualizacije posameznika kot pasivnega gradiva je ta, da se teorija začne in konča okoli koncepta družbenega determinizma, namesto da bi izhajala iz koncepta družbenega pogojevanja, ki mnogo bolj ustreza resničnim dogajanjem v svetu okoli nas. "Lutke ne morejo nadomestiti akterjev", pravi Archerjeva (str. 249). Po drugi strani pa ima individualizem težave predvsem s konceptualizacijo določenih kulturnih in strukturnih omejitev, ki kot nepoznani (*unacknowledged*) pogoji delovanja ležijo daleč za časovno-prostorsko zamejenostjo posameznih akterjev (str. 250). Drugi problem, ki ga prinaša individualistični prijem pa je poskus izvesti kompleksne strukture neposredno iz nekega "modela človeka", iz nekih lastnosti, pripisanih (idealiziranemu) človeškemu bitju, kar je verjetno bila edina možnost, če se je želelo ohraniti primat posameznikov v družbeni resničnosti. "Racionalni človek" klasične ekonomije ni zadoščal, saj je na ta način preveč stvari ušlo (zakaj naj bi bil racionalni človek zainteresiran za prostovoljno ustvarjanje javnih dobrin...), zato so mu individualisti dodali "normativnega človeka" in potem še "emocionalnega človeka", to pa je končno pripeljalo v začaran krog, v katerem se posameznik obravnava kot organizacija (struktura!)(str. 250-251).

Z vsem dosedaj povedanim se avtoričin prijem ne razlikuje bistveno od številnih spoprijemanj s to temo. Bistveno pride šele sedaj: zaradi številnih pomanjkljivosti individualističnega in holističnega pristopa se je razpravljan-

je o problemu struktura:delovanje prenesla na drugo raven. Čeprav je v tem času postalo jasno, da z enostranskimi konceptualizacijami ni moč priti daleč, je ostala po avtoričinem mnenju nujnost odločitve za eno izmed dveh možnosti, od katerih pa obe upoštevata omenjeni zadržek proti enostranskosti. Prvo novo možnost je poimenovala **elizionizem**, ko transcendiranje dualizma med posameznikom in družbo predstavlja vztrajanje pri njuni vzajemni konstituciji, in drugo **emergentizem**, ko sta struktura in delovanje razumljena kot emergentni plasti dužbene realnosti, katerih povezovanje sestoji iz analize njune medigre (interplay)(str.60). Za elizionizem, ki ga je najbolje artikuliral Anthony Giddens s svojo "strukturacijsko teorijo", je osrednjega pomena **AREDUKCIONIZEM**; ta v nasprotju z redukcionizmom individualistov in anti-redukcionizmom kolektivistov redefinira strukturo in delovanje kot neločljiva in vzajemno konstituirajoči se (str.61) sferi realnosti. Archerjeva poimenuje ta obrat **kombiniranje iz središča** (Central Conflation). V nasprotju s to perspektivo realistična ontologija emergentistov, kamor prišteva tudi sebe, vpelje na dejavnosti temelječ koncept strukture, ki ga hkrati ni moč zvesti na posameznike in mu tudi ne grozi nevarnost pretiranega poudarka, in ne-atomistični koncept akterja - vendar brez obravnavanja teh dveh elementov kot del neločljive "dualnosti"(ibid.). Namesto medsebojne konstitucije strukture in delovanja vpeljejo stratificiran pristop tako k posameznikom kot k družbi - oboje imajo za nezvedljive "emergentne lastnosti" - in na ta način nasprotujejo kombinaciji iz središča elizionistov. Ker je družbeni svet sestavljen iz struktur in akterjev in ker ti pripadajo različnim plastem realnosti, ni smisla v reduciranju enih na druge ali v njihovem nasilnem združevanju (str. 62). Emergentisti zagovarjajo analizo obeh sfer realnosti **LOČENO**, tako da je še le na naslednji stopnji mogoča analiza njune medigre.

Ker je iz opisanega jasno, da je strukturacijska teorija Anthonyja Giddensa osrednji teoretski nasprotnik Margaret S. Archer in njeni realistični teoriji, ne preseneča, da ji avtorica nameni obsežno kritiko skozi dolgo četrto poglavje v svoji knjigi. Podrobna obnova argumentacije bi bila zaradi obsežnosti nesmiselna, tako da bom izpostavil le nekaj ključnih momentov. Osrednji zadržek, ki ga ima avtorica do Giddensove teorije, je zelo splošen: če sta se v kombiniranju navzgor oz. navzdol struktura in delovanje medsebojno deprivirala za autonomijo in se zvedla drug na drugega, kombiniranje iz središča odvzame relativno autonomijo obema, in to ne z reduciranjem enega na drugega, ampak z zbijanjem (compacting) obeh v neločljivo entiteto (str.101). Po mnenju avtorice takšno stališče zgolj vrže odejo na oba konstituenta, strukturo in delovanje, in onemogoči resnično analizo tega, kaj se pod njo pravzaprav sploh dogaja (str. 102). Praktične posledice nezmožnosti elizionistov, predstaviti stratificiran pogled na svet, so številne, od pomanjkljive definicije strukturalnih lastnosti kot "pravil in resursov" (str. 116) do nepojasnjenih notranjih motivov posameznika za delovanje (str. 129).

V zaključku knjige avtorica predstavi svoje razumevanje družbene realnosti skozi emergentistično perspektivo, kjer predstavi morfogenezo strukture, kulture in delovanja. Tukaj pogojevanje (conditioning) časovno predhodi interakciji, ki predhodi elaboraciji, ki povratno deluje kot novo pogojevanje in s tem začne nov morfogenetični cikel. To je temeljni zaplet, ki ga nato

razvija v neštete smeri na naslednjih dvesto straneh. (Pre)kompleksen model družbene realnosti pa je verjetno lahko hkrati tudi glavni očitek avtorici. Z njim se je nedvomno uspešno zavarovala pred kritikami drugih avtorjev, saj je verjetno zaradi eklekticizma in vseobsežnosti modela težko najti pri njem kakršno koli pomanjkljivost. Se pa človek na koncu vseeno vpraša, medtem ko gleda zapletene grafe in modele na vsakih nekaj strani, ali je bistvo družbenega sveta okoli nas res takšno. Upam, da ne. V tem smislu bi rekel, da je veliko vrednejši prvi del knjige, v katerem avtorica resnično kompetentno razpravlja o različnih vprašanjih okoli dileme struktura proti delovanju.

Ob branju knjige pa se mi je postavilo še nekaj drugih vprašanj. Predvsem bode v oči primat, ki ga ima v realistični teoriji Margaret S. Archer družbena struktura. To samo po sebi morda niti ne bi bilo tako zelo sporno, če avtorica svoje emergentistične teorije ne bi skupaj z elizionističnimi poskusi umeščala v kontekst sodobnega preseganja enostranskih razlag. To pa se ne sklada povsem njeno konceptualizacijo strukturnega pogojevanja družbene interakcije. Takšna konceptualizacija nas navaja na misel, da poskuša avtorica pripeljati primat strukture nazaj v svojo teorijo skozi stranska vrata, ker drugače ne more rešiti naloge, ki si jo je zadala: oblikovati teorijo, ki ne bo ponavljala napak holistov in individualistov in ki ne bo razpadla v elizionistični argument, da se družba in posameznik vzajemno konstituirata. Kako daleč je torej Archerjeva v resnici od klasične perspektive holistov, ki jih na začetku knjige tako samozavestno odslovi kot fosile iz preteklosti? Da s tem delom avtoričine teorije nekaj ni povsem v redu kaže tudi njena razprava o Adamu (str. 276 in naprej); tu se izogiba odgovoru na vprašanje, kaj je bilo s prvimi ljudmi, ki še niso bili rojeni v neko dano strukturo. Položaj je empirično vprašljivo, a povsem možen (če ne drugega, ko se hipotetično srečata dva posameznika iz popolnoma različnih kultur) in kot tak zahteva odgovor.

Po drugi strani pa velja tudi opozoriti, da tudi sicer zelo poglobljena analiza zgodovine kontroverze struktura:delovanje ni brez nekaterih šibkih točk. Predvsem je bralec lahko presenečen nad tem, da avtorica navkljub očitnemu poznavanju dela Jeffreyja Alexandra ne upošteva nekaterih pomembnih spoznanj, do katerih je prišel v svojih raziskovanjih. Tukaj imam v mislih Alexandrove ugotovitve, precej široko sprejete v sociološki skupnosti, da ne moremo imeti klasikov sociologije za dosledne zagovornike enostranskih teorij, saj so vsi na različne načine poskušali priti do nekih bolj ali manj uravnoteženih razlag. Archerjeva te ugotovitve nikjer ne upošteva in dosledno govori o "enosmerni" kombinaciji elementov, navzgor ali navzdol. Lahko bi rekli, da ji šele takšno poenostavljeno videnje zgodovine sociološke misli omogoča elegantne rešitve, ki jih na nekaterih mestih ponuja.

Pa tudi sama shema debate o vprašanju strukture oziroma delovanja, ki jo avtorica ponuja, je verjetno vsaj do neke točke vprašljiva. Kot smo videli, je po njeni oceni tradicionalno kontroverzo med individualisti in holisti v zadnjem času nadomestil spor med elizionisti in emergentisti. Morda to seveda do neke mere mere celo drži, vprašanje pa je, ali tako zelo linearno. Namreč: če sta bile dve strani v tradicionalnem razpravljanju med individualisti in holisti približno enako močni, to ne velja tudi nujno tudi za debato, ki nam jo predstavlja Archerjeva. Predstavnika emergentistične smeri, ki jih sama Archerjeva navaja sta ona sama in Roy Bhaskar, ki pa verjetno ne nosita

iste teže, vsaj kar se tiče poznanosti njunih prizadevanj, kot Anthony Giddens in nekateri njegovi sledilci (kot npr. Ira Cohen). To nesorazmerje postane še bolj vidno, če pomislimo, da so verjetno številni drugi bolj znani teoretiki bliže Giddensovim kot njenim razumevanjem. Bralec se težko znebi vtisa, da je avtorica na trenutke poskušala na silo prilagoditi stanje v sociološki teoriji neki sebi ustrezajoči shemi, kjer eno opozicijo (individualizem:holizem) zamenja druga (elizionizem:emergentizem).

Prav tako se postavlja vprašanje, zakaj se Margaret S. Archer ukvarja pri vsej množici sintetičnih pristopov bolj ali manj zgolj z delom Anthony Giddensa. Ali je spet v igri želja po enostavnem modelu kontroverze struktura:delovanje, kjer si avtorica lahko podeli sorazmerno pomembno mesto? A kaj bi imela povedati o delu Habermasa, Bourdieuja, Muencha, če številnih drugih ne omenjam? To ostaja na žalost skrivnost.

Kakor koli. Knjiga avtorice Margaret S. Archer je kljub nekaterim pomanjkljivostim eno ključnih del o problemu struktur oz. delovanja v zadnjem času. Zaradi skoraj ezoterično zapletenega načina obravnavanja problema knjige ne morem priporočati nekomu, ki ga zanima nekaj osnovnih informacij o omenjeni kontroverzi, je pa zato toliko pomembnejša za tiste, ki jih ta tema zanima podrobneje. Gotovo je to delo izziv, katerega mnoga pomembna imena ne morejo zaobiti in v kratkem lahko verjetno pričakujemo odgovore iz različnih strani. Predvsem bo zanimivo, ali bo odgovoril Anthony Giddens, na katerega je avtorica naslovlila celo vrsto polemičnih argumentov.

Peter Stankovič